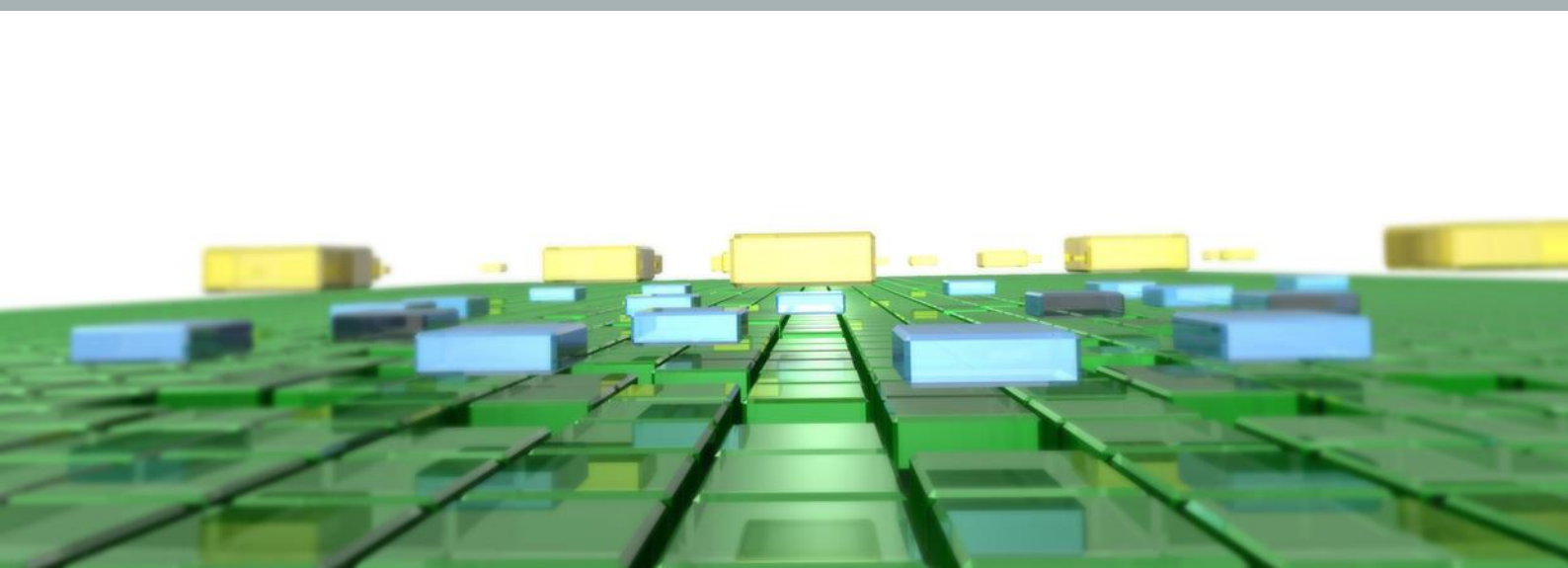

Cultuurhistorisch basisonderzoek Spakenburg

Concept

Cultuurhistorisch basisonderzoek Spakenburg

Concept

Rapportnummer: 211x08421.091220_1

Datum: 22 februari 2017

Contactpersoon opdrachtgever: De heer J.E.P.M. Reijnen

Projectteam BRO: Pascal Hendriks

Trefwoorden: 212

Bron foto kaft: BRO 20

Beknopte inhoud:

BRO
Hoofdvestiging
Bosscheweg 107
5282 WV Boxtel
T +31 (0)411 850 400
E info@bro.nl

Inhoudsopgave	pagina
1. INLEIDING	2
1.1 Achtergrond	2
1.2 Onderzoek en rapportage	2
2. ONDERZOEKSGBIED	3
2.1 Ligging en begrenzing	3
3. HISTORISCHE ONTWIKKELING SPAKENBURG	5
3.1 Geomorfologie	5
3.2 Ontstaan van Spakenburg	8
3.3 Ruimtelijke ontwikkeling tot 1850	8
3.4 Ruimtelijke ontwikkeling na 1850	11
3.5 Ruimtelijke ontwikkeling na 1950	15
3.6 De Grebbelinie	17
4. BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK	20
5. BEBOUWINGSENSEMBLES	23
6. WAARDENSTELLING	27
BRONNENLIJST	30

1. INLEIDING

1.1 Achtergrond

Het centrumgebied van Spakenburg omvat grotendeels de oude kern van het dorp. Het gebied heeft zich vanaf de late middeleeuwen ontwikkeld rond de havenkom en het uiteinde van de Spakenburger Gracht met de hierin gelegen sluis. Een deel van het centrumgebied is aangewezen als rijksbeschermd dorpsgezicht, vanwege de gave nederzettingsstructuur, de hoge historisch-ruimtelijke kwaliteiten en het nog deels gave karakter van de aanwezige bebouwing. De gemeente Bunschoten actualiseert het bestemmingsplan voor het centrumgebied van Spakenburg. Naast het rijksbeschermd dorpsgezicht wil de gemeente ook andere cultuurhistorische waarden van het plangebied in het bestemmingsplan verankeren. Deze rapportage, het cultuurhistorisch basisonderzoek, geeft inzicht in de aanwezige cultuurhistorische waarden van het centrum van Spakenburg.

1.2 Onderzoek en rapportage

Het cultuurhistorisch basisonderzoek bestaat uit:

- Een basisonderzoek naar de ruimtelijke karakteristiek met ruimtelijke waardenstelling van het centrumgebied van Spakenburg;
- Een onderzoek (inventarisatie en waardering) naar de historische gebouwde objecten en ensembles in het centrumgebied van Spakenburg;
- Een cultuurhistorische waardenkaart;

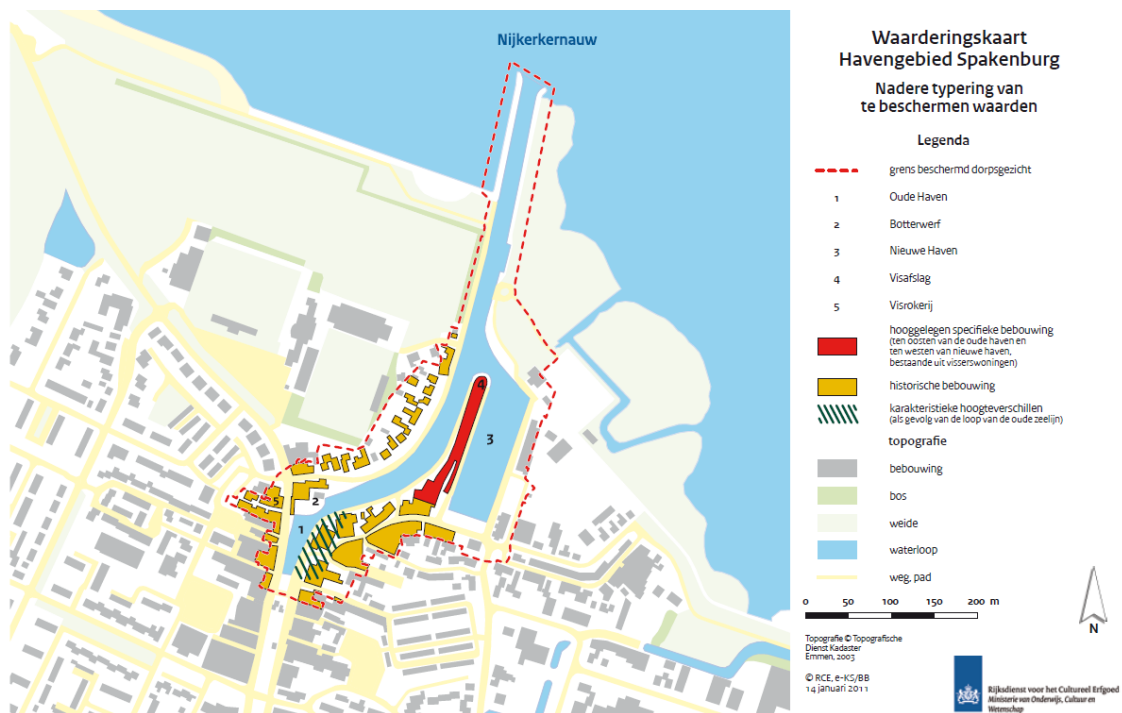
2. ONDERZOEKSGBIED

2.1 Ligging en begrenzing

Het bestemmingsplangebied centrum Spakenburg valt grotendeels samen met de historische dorpskern van Spakenburg en is gesitueerd aan de noordzijde van de gemeente Bunschoten. Onderdeel van het bestemmingsplangebied is de bebouwing aan de Oude en de Nieuwe Haven, Oostmaat, Weikamp, Hoekstraat, Oude- en Nieuwe Schans, Spuistraat (Tot Kuypersstraat), Kerkstraat (tot Zuidwenk), Weidelaan, Sluisweg en De Meent. Binnen het bestemmingsplangebied ligt rijksbeschermd dorpsgezicht Havengebied Spakenburg. In onderstaande afbeelding is de begrenzing van het bestemmingsplangebied afgebeeld. De begrenzing van het beschermd dorpsgezicht volgt de achterzijde van de bebouwing aan de Oude Schans, de Havenstraat, de westelijke pier tot aan het einde in het Nijkerkernauw, de oostelijke pier, de bebouwing achter de Kerkemaat, de Hoekstraat, de Turfwal en de kop van het Spuiplein. Op nevenstaande pagina is de begrenzing van het rijksbeschermd dorpsgezicht weergegeven.

Bestemmingsplangebied Centrum Spakenburg

Bron: Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het beschermd dorpsgezicht Havengebied Spakenburg, gemeente Bunschoten (Utrecht).

3. HISTORISCHE ONTWIKKELING SPAKENBURG

3.1 Geomorfologie

De geomorfologie van een gebied is voorwaardenscheppend voor bewoning en gebruik van een landschap. De oudste sporen en relictten die men in een landschap aantreft hangen dan ook altijd samen met de aanwezige geomorfologische structuur.

In 2010 is een uitvoerig archeologisch onderzoek verricht naar de gemeente Bunschoten¹. In dit rapport is ook uitgebreid aandacht besteed aan de geomorfologie van Bunschoten.

Het landschap van de gemeente Bunschoten werd met name gedurende de twee laatste ijstijden en de tussenliggende warme periode gevormd. In de eerste fase, de voorlaatste IJstijd, het Saalien (250.000 tot 130.000 jaar geleden), ontstaat een diep bekken: de Gelderse Vallei. De ijsslobben die tijdens deze ijstijd tot ver in Nederland reikten bereikte het toenmalige dal van de Maas en schuurde de bodem van het rivierdal uit tot een brede vallei. Aan weerszijden van deze vallei werd het eerder door de rivier afgezette materiaal als stuwwallen (Veluwe en Utrechtse Heuvelrug) omhooggeduwd. Onder het ijs vormde zich een dikke, waterdichte laag keileem.

Tijdens de daaropvolgende warmere periode, het Eemien (130.000-115.000 jaar geleden, genoemd naar de rivier de Eem) werden grote delen van Nederland door de zee overspoeld. De kustlijn van deze zogenaamde Eemzee lag ter hoogte van het huidige Amersfoort. De zee zette een dikke laag klei af.

In de daaropvolgende ijstijd, het Weichselien (120.000-11.800 jaar geleden) reikte het landijs niet door tot Nederland. De kou had echter wel tot gevolg dat er nauwelijks bomen en struiken konden groeien waardoor de wind vrij spel had: er was sprake van een open toendra-landschap. De wind legde in de loop der jaren een dik pakket zand af. Plaatselijk hoopte dit zand zich op en stak dan als een langgerekte dekzandrug boven de omgeving uit.

Vanaf het Weichselien werd de bodemvorming van het gebied rond Spakenburg bepaald door de Zuiderzee. Door de temperatuurstijging na de laatste ijstijd (Holoceen 9800 voor Christus tot heden) ontstond een dichte vegetatie en steeg de zeespiegel. Het laaggelegen Zuiderzeegebied kwam onder water te staan en veranderde in een groot moeras. De aanwezige vegetatie werd omgezet in veen. Ook in het gebied rond Spakenburg (de Eemvallei), de zuidelijke grens van het moerassige Zuiderzeegebied, werd een dikke laag veen afgezet. In de loop der tijd werd dit tijdens stormen weggeslagen en veranderde het moeras in een

---

¹ Verhamme, M.L. (Centrum voor Archeologie:CAR), *Archeologische verwachtings- en beleidsadvieskaart gemeente Bunschoten* Cozemier, D. & OldeMeijering, (Provincie Utrecht. Dienst Ruimte en Groen), Monumenten Inventarisatie Project, Cozemier, D. & OldeMeijering, (Provincie Utrecht. Dienst Ruimte en Groen), 1992; *Notitie Stadsweiden gemeente Bunschoten*. augustus 2011; Gaasbeek & Gilder-Bak

binnenzee (de Zuiderzee). Alleen aan de randen van het voormalige veenmoeras, waaronder in de Eemvallei is nog een dik pakket veen te vinden.

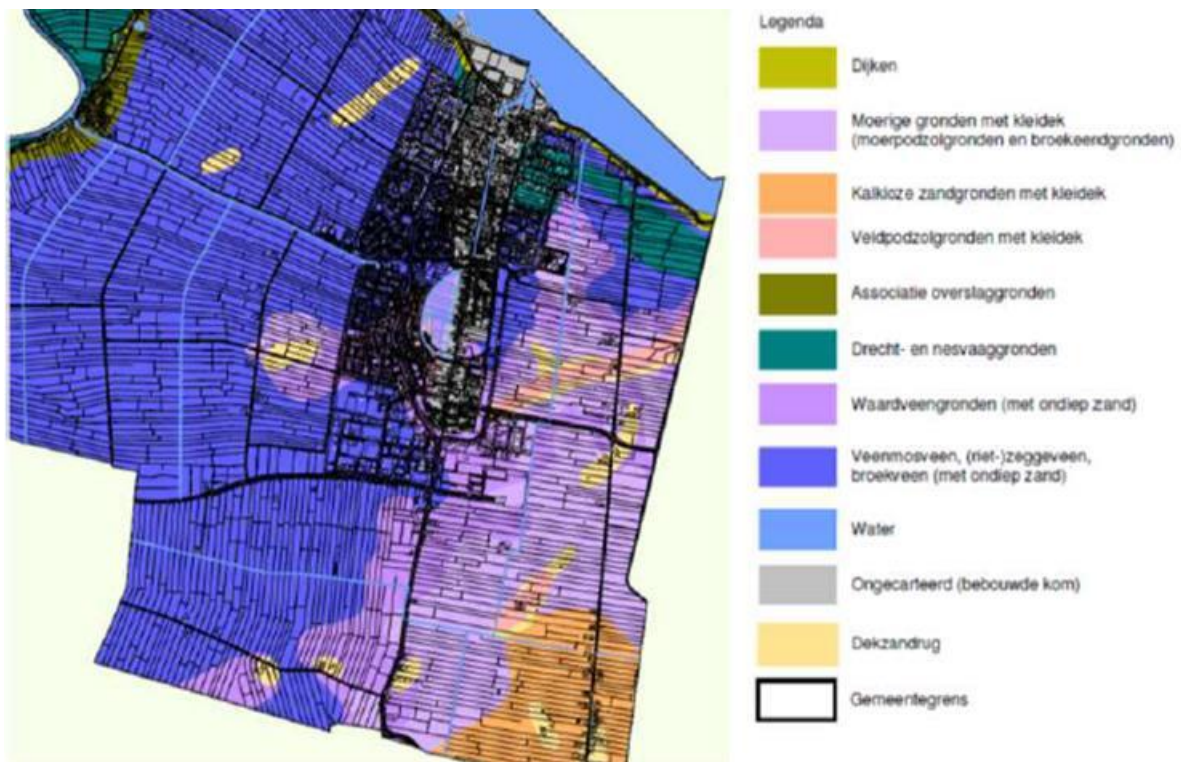
Door de aanleg van de Afsluitdijk in 1932 werd de Zuiderzee getemd. Echter, ook na de aanleg van de dijken hielden overstromingen aan, waarbij telkens een klein laagje klei op het veen werd afgezet, met name via het Eemdal. Deze gelaagdheid van de bodem, zandbodem-veengrond-kleilaag, is duidelijk zichtbaar op het bodemprofiel dat gedurende rioolwerkzaamheden in 1977 tot enkele meters diepte is blootgelegd. Uit dit profiel kan worden geconcludeerd dat de kleilaag vermoedelijk (deels) handmatig is opgehoogd om zo het gebied te egaliseren en beter bewoonbaar te maken?

Vrijwel de gehele oostzijde van de gemeente Bunschoten, met kleine uitlopers naar het noorden en westen, bestaat uit een dekzandvlakte met daarin enkele dekzandruggen en kopjes. Doordat het gebied door het latere veen en overstromingsafzettingen (Holoceen) geheel is vervlakt, zijn de koppen en ruggen met het blote oog niet zichtbaar. Deze hoogten in het landschap waren in de prehistorie de meest voor de hand liggende locaties voor vestiging.

De westzijde van de gemeente wordt gekenmerkt een grote (onontgonnen) veenvlakte. Het dekzandlandschap is hier bedekt met een dikke laag veen en klei (aanzienlijk dikker pakket dan het oostelijke deel van de gemeente). Aan de randen van deze veenvlakteliggende moerige gronden. Deze gronden, voorzien van een kleilaag, vormden de overgang van de veengronden naar de minerale gronden.

Bunschoten-Spakenburg is gelegen op de grens van een dekzandlandschap met een dunne afdeklaag van kleiafzettingen aan de oostzijde en een veenvlakte met dik veenpakket ten westen. Dit landschap is tot stand gekomen gedurende de laatste twee ijstijden (Salien en Weichselien) en de tussentijdse warme periode Eemien. De veenafzettingen zijn met name in het Holoceen tot stand gekomen.

Geomorfologie van *Bunschoten landschappelijke eenhedenkaart*, met een duidelijke scheiding tussen de veengronden (westen) en de waardveengronden (de 'dunne' veengronden) en moerige gronden (oosten).

In de gemeente komen drie kleine gebieden voor met veldpodzolgronden: ten noorden van de Nijkerkerweg; ten zuidwesten van de oude kern van Bunschoten en een kleine zone tussen de Zevenhuizerweg en de Amersfoortseweg. Podzol is een bodemsoort die in dekzandgebieden voorkomt. Podzolbodems bestaan uit dekzand waarop bodemprocessen gedurende lange tijd een sterke invloed hebben uitgeoefend. Regenwater heeft de bovenste bodemlaag schoongewassen. Bestanddelen die in deze laag zaten zijn door het water opgelost en meegevoerd, dieper de bodem in. Podzol zijn de oudste bodems in Nederland. Ze duiden op een onverstoord bodem waarin ook de aanwezige archeologische resten ongestoord zullen zijn².

² Bron: Paragraaf 3.2 van Cultuurhistorisch basisonderzoek Ruimtelijke karakteristiek met ErfgoedS-WOT, Res nova 2012

3.2 Ontstaan van Spakenburg³

Vergeleken met de hogere gronden van het Gooi en de Utrechtse Heuvelrug kreeg het relatief laaggelegen gebied van Bunschoten pas laat bewoning. Prehistorische bewoningssporen heeft men nergens kunnen vinden. Eerst in de latere Middeleeuwen, zo rond het jaar 1000 vestigden waarschijnlijk de eerste mensen zich in dit moerasgebied. De ontginningen namen toen hun aanvang. De plaats Bunschoten werd voor het eerst in 1226 vermeld. Een andere naam die reeds in 1203 werd vermeld, is Uitwijk, dat wel wordt aangezien voor een andere naam voor Bunschoten. Of dit zo is, is echter niet zeker. Mogelijk ook moet het vroegere Uitwijk meer noordelijk gezocht worden, daar waar later de Zuiderzee begon. Ten tijde van de eerste ontginningen namelijk lag de kustlijn van Eemland veel verder noordwaarts. Ten gevolge van de op de ontginning volgende maaiveldaling werden de noordelijke venen -en mogelijk dus ook Uitwijk- later door de Zuiderzee verzwolgen.

De naam Spakenburg is hoogstwaarschijnlijk afgeleid van de paalwerken of staketsels (spaken) die, ter versterking van de Zuiderzeedijk, de uitmonding van de Spakenburger Gracht voor afslag behoedden. De uitgang *-burg* kan 'versterking' of 'wering' betekenen

3.3 Ruimtelijke ontwikkeling tot 1850⁴

Het dorp Spakenburg is ontstaan aan de monding van de Spakenburger Gracht, die vanuit Bunschoten noordwaarts loep en in 1832 via een stenen schutssluis in de Spakenburger haven uitmondde. Over het ontstaan van de haven is niets bekend. Wel is bekend dat de eerste (houten) sluis dateert van 1469. Vermoedelijk werden de eerste huizen gebouwd tegen de dijken die in het begin van de vijftiende eeuw werden aangelegd, de Veendijk tussen Spakenburg en de Laak in 1409 en Veldendijk vanuit Spakenburg in westelijke richting in 1430. Daarna volgende lintbebouwing langs de Spakenburgsegracht naar het zuiden toe. Het dorpskarakter rondom de haven werd vooral bepaald door de visserswoningen rond de haven. De bebouwing aan de zuidzijde van Spakenburg bestond uit boerderijen, die waarschijnlijk op huisterpen werden gesitueerd.

Om het veengebied ten zuiden van de Zuiderzee tegen overstromingen te beschermen, werden vermoedelijk vanaf de dertiende eeuw lage zomerkades in Spakenburg opgeworpen. Door een stijging van de zeespiegelen een daling van het maaiveld ten gevolge van de ontginningsactiviteiten, gingen de bewoners in de late middeleeuwen over tot de aanleg van polderdijken. Vanaf 1409 werd de Veendijk tussen Spakenburg en Laak gebouwd. Rond 1430 werd deze dijk in westelijke richting verlengd. Deze nieuwe dijk kreeg de naam Veldendijk. Deze dijk was aan de zeezijde voorzien van een houten beschoeiing van rechtopstaande palen. Tijdens een storm aan het begin van de achttiende

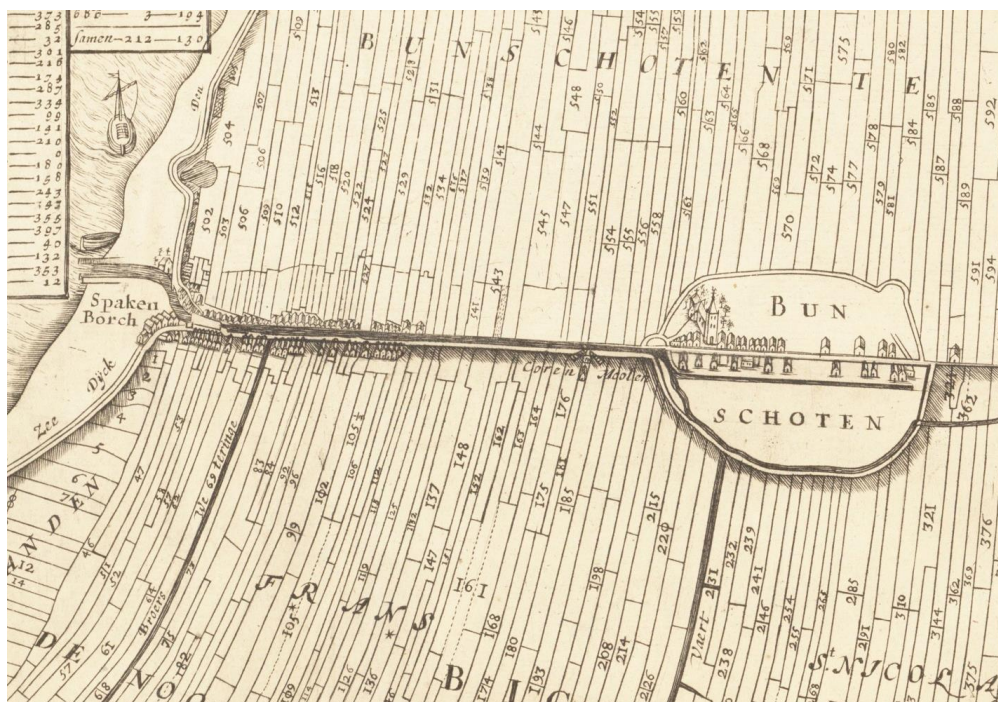
---

³ Bronnen: Paragraaf 3.1 (pag. 13) van Monumenten Inventarisatie Project Bunschoten.

Archeologisch onderzoek Oude Schans – Spuistraat, Centrum voor Archeologie, rapport nr 35, 2015

⁴ Bronnen: Bunschoten in 1832, Grondgebruik en eigendom, Kadastrale atlas provincie Utrecht, 2005. Cultuurhistorische quickscan en waardering historische bebouwing Centrum Spakenburg, Monumenten Advies Bureau, december 2016.

eeuw brak de Veldendijk door. De aanleg van de eerste houten sluis in 1469 heeft vermoedelijk geleid tot enige groei van de nederzetting. Hoewel over het ontstaan van de haven weinig bekend is, zal het afsluiten van de open monding van de Spakenburger Gracht een aanzet hebben gevormd tot de aanleg van een (primitieve) zeehaven, ten noorden van de spuisluis. Deze zeehaven is op de “Kaarte van de polders der Eemlandsche leege landen anno 1666” weergegeven. Bekend is dat de vissersvloot van de Spakenburgers 18 à 19 schepen telde. Sinds 1668 werd tol geheven voor het gebruik van de zeehaven, waarmee onder meer het onderhoud werd bekostigd. Enkele jaren nadat de stenen sluis tot stand kwam, werd de haven opgeknapt.

Uitsnede van de “Kaarte van de polders der Eemlandsche leege landen anno 1666”. Op deze waterschapskaart uit 1666 is het omslagplichtig gebied van het hoogheemraadschap van de Bunschoter Veen- en Veldendijk weergegeven.

Spakenburg ging vanaf de zestiende eeuw deel uitmaken van de Grebbelinie. In de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) werd ten westen van de haven een schans aangelegd. Als onderdeel van de modernisering van de verdedigingslinie werd de stenen sluis in 1749 gebouwd. Bovendien werd Spakenburg in 1785 versterkt met drie werken, één ten westen en twee ten oosten van de havenmond. Het kadastraal minuut van omstreeks 1832 geeft een beeld van de stedenbouwkundige structuur van het gedeelte van de oude dorpskern ten noorden van de spuisluis.

Ten oosten van de Oude Haven stond de bebouwing langs de Turfwal en de Veendijk (huidige Hoekstraat). Aan de Turfwal waren enkele boerderijen gesitueerd. Een wigvormig plein lag bij de aansluiting van de Veendijk op de Turfwal. Aan weerszijden van de Veendijk bevond zich vrijstaande bebou-

wing, die over het algemeen kleinschaliger was dan de bebouwing die in de omgeving van de sluis stond. De weg had in vergelijking met de huidige situatie aan de noordzijde een opvallend recht be-
loop. De panden aan deze zijde stonden op enige afstand van de weg en niet in de huidige rooilijn.

Aan de zuidzijde werd de oriëntatie van de bebouwing bepaald door de verkavelingsrichting van de achterliggende polder. Tussen de bebouwing lagen twee dijkafritten naar de weilanden, die zich vanaf de dijk geleidelijk versmalden. De trechtervormige structuur van deze dijkafritten is thans nog herkenbaar in de zwenkingen in het tracé van de Hoekstraat. Ook de weg (Nieuwe Schans) die vanaf de Turfwal leidde naar de redoute die in 1785 werd aangelegd aan de oostzijde van het dorp, is later opgenomen in de stedenbouwkundige structuur.

Ten westen van de Oude Haven lag de bebouwing aan de Oude Schans. De straat is vernoemd naar een verdedigingswerk dat in de Tachtigjarige Oorlog aan deze zijde van de haven werd aangelegd. Nabij de sluis was aan het begin van de negentiende eeuw al sprake van een bebouwingscluster. Het dorpslint lag parallel aan de Haven en bestond uit vrijstaande en aaneengesloten bebouwing. Tussen de panden lagen toegangen tot de achtererven. Vanaf het einde van de negentiende eeuw werden deze tussenruimten omgevormd tot stegen, met kleinschalige bebouwing waarin voornamelijk vissers en vissersknechten, maar ook visventers woonden. De Westdijk was omstreeks 1830 geheel onbebouwd. In de knik die de Oude Haven maakt nabij de aansluiting met de Westdijk lag sinds 1750 een botterwerf. De Havenstraat bestond destijds nog niet. Op de plek van de later aangelegde Havenstraat lag een kade, die evenals de buitendijks gelegen gronden in gebruik was als hooiland.

3.4 Ruimtelijke ontwikkeling na 1850⁵

Vanaf 1850 verdichtte het bebouwingslint langs de Oude Haven zich geleidelijk. De dorpskern breidde zich tevens in zuidelijke richting, langs de Spakenburger Gracht uit. De ruimtelijke ontwikkeling ten noorden van de sluis kenmerkte zich vóór 1880 door een langzame toename van bebouwing langs de Oude Schans en Hoekstraat. Enerzijds werden de bestaande bebouwingslinten verder verdicht, anderzijds verrees achter de hoofdas nieuwbouw. De kleine woningen voor vissers en vissersknechten en de bedrijfsgebouwen (onder andere visrokerijen en taanschuren) die op de achtererven lagen, werden ontsloten middels stegen, die dwars op de Oude Schans, de tegenwoordige Spuistraat en Kerkstraat en schuin op de Hoekstraat aansloten.

In de noordelijke helft van het dorp, ter hoogte van de Haven en de schutsluis in de Gracht, nam de bebouwingsdichtheid het meeste toe. Dit gold evenzeer voor het terrein tussen de Turfwal/Hoekstraat en het redoute. Aan de zuidzijde van de Hoekstraat werd een kerk gebouwd, die in het begin van de twintigste eeuw weer zou worden afgebroken. Hier ook trof men de voor Spakenburg typische stegenstructuur, ontstaan doordat jonge gezinnen woningen bouwden achter die van hun ouders, aan. Voor hedendaagse begrippen heersten er veelal vreselijke woontoestanden: gezinnen van 12 personen woonden in huisjes van nauwelijks dertig vierkante meter, met één kamer waarin werd gekookt, gegeten, gewoond en geslapen. In het zuiden waar het dorp een overwegend agrarisch karakter kende, was de bebouwingsdichtheid het laagst. De boerderijen stonden hier op terpachtige verhogingen met

---

⁵ Bronnen: Zicht op Monumenten; een nota over het monumentenbeleid in de gemeente Bunschoten. Monumenten Inventarisatie Project Bunschoten en Cultuurhistorische quickscan en waardering historische bebouwing Centrum Spakenburg, Monumenten Advies Bureau, december 2016

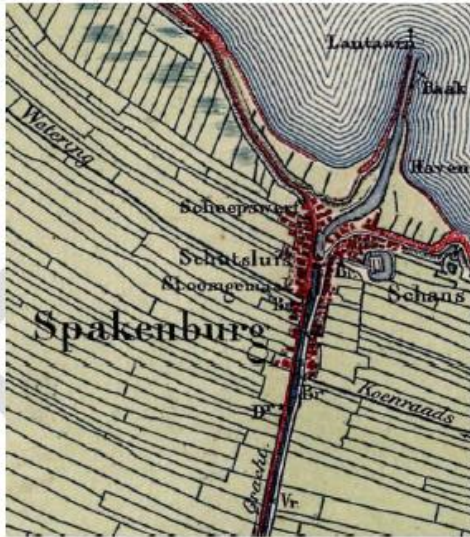
een gemetselde onderbouw waarin een kelder was opgenomen. Hierdoor kwam de vloer van de bijbehorende woning en stallen ongeveer een meter boven de weg te liggen en had men bij eventuele overstromingen minder snel last van het water.

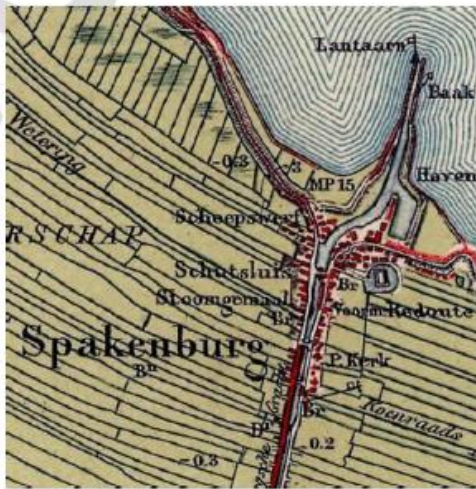
In 1871 werd het eerste plan voor de aanleg van een nieuwe haven vervaardigd. In dit plan was de havenkom aan de westzijde van de bestaande haven geprojecteerd. Belemmeringen bij de aankoop van de benodigde gronden en plannen omtrent de inpoldering van de Zuiderzee verhinderden dat dit plan werd uitgevoerd. In 1882 werd evenwel een nieuw ontwerp gemaakt door de heer J.J. Spruyt, oud-opzichter 1ste klas van Rijkswaterstaat. Na de aankoop van de benodigde gronden van het Hoogheemraadschap van de Bunschoter Veen- en Veldendijk, die mogelijk werd gemaakt doordat het rijk en de provincie beide éénderde deel van het bedrag vergoedden, werd de Nieuwe Haven in 1886 ten oosten van de Oude Haven aangelegd door de aannemers C. de Ruijter en H. Schuite.

De havenkom kreeg een langgerekte rechthoekige vorm, met een afmeting van 168 bij 45 meter. De kade werd voorzien van een bekledingswand met troggewelven met kubbestellen, zoals genoemd in een artikel van het Algemeen Handelsblad van 10 juni 1886. Tegelijkertijd met de aanleg met de Nieuwe Haven werd de Oude Haven gerenoveerd. De haven werd uitgediept, de westelijke havendam werd vernieuwd en verzaard en langs de kaden werd een houten beschoeiing aangebracht.

Na de aanleg van de Nieuwe Haven breidde de dorpskern van Spakenburg zich verder in oostelijke richting uit. Nieuwe bebouwing ontstond langs de Veendijk (Hoekstraat, Oostmaat/Weikamp). De langgerekte landtong tussen de beide havens, die aanvankelijk als strekdam dienst deed, werd aan het einde van de negentiende eeuw en het eerste decennium van de twintigste eeuw volledig bebouwd. De opzet getuigt van een min of meer planmatige aanpak, waarbij de verhoogd gelegen woningen werden gesitueerd aan de zijde van de Oude Haven. Aan de achterzijde van deze bebouwing liep over de gehele lengte van de strekdam een steeg. Aan de oostzijde van deze steeg stonden houten schuren. Het ruimtelijk beeld van de Havendijk werd tot circa 1920 bepaald door deze schuren, met hun gevels van gepotdekselde planken en zadeldaken met windveren. Nadien zijn deze bouwwerken vervangen door stenen schuren, die door hun lagere ligging, schaal en vormgeving in stedenbouwkundig opzicht duidelijk ondergeschikt zijn aan de woningen langs de Oude Haven. Tussen de bebouwing lagen dwarsstegen. Deze openbare stegen vormden korte verbindingen tussen de Oude Haven en Havendijk.

Kern Spakenburg omstreeks 1880. Topografische kaart via topotijdreis.nl. De bebouwing concentreert zich langs de Spakenburgergracht, de Oude Schans en de Hoekstraat.

Dezelfde situatie rond 1900. De Nieuwe Haven is gegraven en de landtong tussen de havens is in het dorpsbeeld verschenen. De voormalige redoute (Nieuwe Schans) is nog niet bebouwd.

Mede door de aanleg van de haven veranderden enkele boerderijen die stonden aan de Turfwal van functie. Bovendien kregen de Hoekstraat en de oostelijke kade langs de Oude Haven de functie van verbindingroutes tussen de beide havens, hetgeen mede tot gevolg had dat langs deze straten vanaf het einde van de negentiende eeuw nieuwe bebouwing tot stand kwam. In 1903 werd op de kop van de Havendijk een houten vlettenloods gebouwd voor het veilen van vis. In 1923 werd op deze plek de huidige visafslag gebouwd, naar een ontwerp van H. Dekkers uit Bunschoten.

Vanaf 1909 werden door de gemeente goedkope woningwetwoningen op de Nieuwe Schans gebouwd. Bovendien kwam vanaf het begin van de twintigste eeuw de eerste bebouwing langs de oostelijke kade van de Nieuwe Haven tot stand, bestaande uit bedrijven en enkele woningen. In de loop van de tijd vestigden zich hier een scheepswerf, een inleggerij, een rokerij en een nettentaanderij. Het terrein aan de oostzijde van de Kerkemaat, een weiland dat bekend stond als 'De Maat', bleef tot ver in de twintigste eeuw onbebouwd. Deze gronden stonden tot algemene beschikking. Het terrein werd gebruikt voor het drogen van netten, het verven van zeilen, het viskaren (levend houden van vis in een bun), de opslag van vissen in tenen manden (zogenaamde bennen) en het drogen van de was op maandag.

Aan de oostzijde breidde Spakenburg vanaf 1900 uit langs de Weikamp, een straat die parallel aan de Veendijk liep. Nadat de Afsluitdijk in 1932 was voltooid werd langs de noordzijde van De Maat een kade opgeworpen. Hierdoor verviel de functie van de Veendijk als primaire waterkering. De oude zeedijk werd gedeeltelijk afgegraven. In de glooiing van de dijk werden omstreeks 1950 de huizen gebouwd die thans nog aan de noordzijde van de Oostmaat staan. Door de aanleg van de Afsluitdijk en de afname van het gevaar van overstromingen werd ook het westelijk gedeelte van de Oude Haven geschikt voor bewoning. Omstreeks 1930 werd de Havenstraat aangelegd waarlangs meerdere woonhuizen werden gebouwd. Langs de Kerkemaat en de zuidelijke kade van de Nieuwe Haven ontstond vanaf het begin van de twintigste eeuw bebouwing. Op deze plekken vestigden zich vooral bedrijven, zoals een scheepswerf, een inleggerij, een rokerij en een nettentaanderij.

3.5 Ruimtelijke ontwikkeling na 1950⁶

Na 1960 verloor de Nieuwe Haven grotendeels zijn economische functie. De Oude Haven werd vanaf de jaren zestig een vaste aanlegplaats van botters en kreeg een toeristische functie. Vanaf de jaren zeventig werd de Nieuwe Haven gebruikt als jachthaven. Na die tijd werden de voormalige bedrijfsgebouwen gesloopt. In 2010 werd het laatste bedrijfsgebouw afgebroken. Het betrof het fabriekspand van visrokerij Muys, dat was gebouwd in de vroeg naoorlogse periode.

Ten zuiden van de sluis in de Spakenburger Gracht veranderde het dorpsbeeld ingrijpend door het dempen van een deel van de gracht en de aanleg van het Spuiplein. verdwenen hier ook de kade-structuur langs de Spuistraat en een rij op de gracht aansluitende huizen, die de westwand vormden

---

⁶ Bron: Cultuurhistorische quickscan en waardering historische bebouwing Centrum Spakenburg, Monumenten Advies Bureau, december 2016

van het noordelijke deel van de Kerkstraat. De huizen aan de Kerkstraat kwamen zo aan het plein te staan.

Ten gevolg van de afsluiting van de Zuiderzee en de inpoldering van de Flevoland nam het belang van de visserij in de loop van de twintigste eeuw af. Evenals voor andere vissersdorpen aan de Zuiderzee had dit tot gevolg dat ook het karakter van het Spakenburg snel veranderde.

Situatie omstreeks 1930. De redoute is bebouwd; de lintbebouwing langs de Spakenburgergracht is verdicht en ook langs de Weikamp is een dicht bebouwingslint verschenen. In de achter de hoofdstructuren gelegen gebied zijn vele stegen aangelegd (topografische kaart, bron: topotijdreis.nl).

In de jaren 60 wordt op afstand van de oude kern nieuwe infrastructuur gerealiseerd. Deze ontsluit de nieuwe buurten die aan weerszijden van de Spakenburgergracht worden aangelegd (bron: topotijdreis.nl).

Hoewel de oude nederzittingsstructuur van Spakenburg door de jaren heen weinig veranderde is het historische bebouwingsbeeld wel aan veel verandering onderhevig geweest. In het bijzonder langs de Spui- en Kerkstraat is een belangrijk deel van de historische bebouwing door nieuwbouw vervangen of ingrijpend gemoderniseerd. Met behoud van de steegstructuren zijn de achterliggende terreinen vrij-

wel volledig nieuw ingevuld, oostelijk van de Kerkstraat zelfs met een vrij grootschalig nieuwbouwproject met winkels en appartementen rond nieuwe pleinruimten.

Een vergelijkbaar forse transformatie ondergaat ook het gebied ten oosten van de Nieuwe Haven, waarbij alleen in de randen (Kerkemaat, Oostmaat) enkele oudere woningen blijven staan. In de overige straten vonden vooral incidentele vernieuwingen plaats, soms volledige nieuwbouw ter vervanging van oudere huizen, soms ingrijpende verbouwing van bestaande huizen. Veel oude vissershuisen werden zo ingrijpend veranderd, door vernieuwing, maar ook door samenvoeging, verbouwing van aangebouwde boeten of het toevoegen van verdiepingen.

Veel woningen in de omgeving van de Turfwal, zuidelijke deel Hoekstraat, Oude Schans en Spuistraat zijn omgevormd tot winkel of horecagelegenheid. De beide historische ensembles van de Botterwerf en het Museum Spakenburg zijn ontstaan rond enkele gaaf bewaarde historische gebouwen, maar zijn in de loop der jaren gecompleteerd door overgeplaatste gebouwen, historiserende nieuwbouw en vaak tamelijk ingrijpende "restauraties" van bestaande objecten.

De nieuwe invullingen uit de jaren '50 en '60 van de vorige eeuw kenmerken zich nog door voor hun tijd gebruikelijke verschijningsvormen in traditionalistische trant (vaak sobere Delftse school), vanaf de jaren '70 werd regelmatig gekozen voor sterk historiserende nieuwbouw, met traditionele ambachtelijke bouwmaterialen en details. In het bijzonder langs de Spuistraat en Kerkstraat zijn in de jaren 80 en '90 complexen winkels met bovenliggende woningen gerealiseerd in een sobere, wat betreft de hoofdvormen op het traditionalisme geënte stijl, met nadrukkelijk aanwezige kappen (zadeldaken) en bakstenen gevels. Recentelijk is een grote nieuwe invulling van de Spuistraat, ter hoogte van het Spuiplein gerealiseerd, bestaande uit een reeks winkelpanden met historiserende voorgevelvormen (lijstgevels, trapgevel).

3.6 De Grebbelinie⁷

De Grebbelinie loopt van de Rijn bij Rhenen tot aan de Zuiderzee bij Spalkenburg. De linie leent een lange geschiedenis. Het gebied is sinds mensenheugenis het toneel geweest van grensconflicten. De eerste gedachten om te komen tot de aanleg van de Grebbelinie, ontstonden aan het begin van de 17e eeuw. In 1627 gaven gedeputeerde staten van Utrecht opdracht tot het uitvoeren van een onderzoek naar het maken van een verdedigingslinie tussen Grebbedijk en Amersfoort en vandaar naar de Zuiderzee. In 1629 werd een deel van de Grebbedijk afgegraven en werd water uit de Rijn ingelaten dat door het hoogteverschil naar Amersfoort stroomde. Om te voorkomen dat het water via de Eem zou wegstromen, werden daar voorzieningen gemaakt om het water tegen te houden.

Het grondgebied van de gemeente Bunschoten ligt vrijwel helemaal in de noordelijkste kom van de Grebbelinie. Dit was de elfde of Bunschoter kom. Met kom werd een bepaald afgebakend inundatiegebied bedoeld. Een belangrijk middel om de linie in stelling te brengen, was het onder water zetten

⁷ Bron: De Bunschoter kom – De Grebbelinie in de gemeente Bunschoten

van aaneengesloten gebieden. Zo moest worden voorkomen dat de vijand het achterliggende gebied, in het geval van de Grebbelinie eigenlijk het westelijk deel van het land, gemakkelijk kon veroveren

Met het onder water zetten van de Bunschoter kom waren de dorpen nog niet onbereikbaar geworden. Met name de dijken konden niet onder water worden gezet. Om die reden moesten deze verdedigd kunnen worden. Al bij het opstellen van de plannen, werd voorzien in de aanleg van fortificaties bij Spakenburg en bij de monding van de Eem. In Spakenburg werden rond 1785 verschillende werken gerealiseerd. In een proces verbaal dat in 1847 werd opgemaakt van de eigendomsgrenzen van de militaire gronden die behoorden tot de Grebbelinie, is precies verwoord welke werken er waren:

- De batterij bewesten de haven
- De redoute
- De geavanceerde batterijen
  - de geavanceerde batterij voor de bogt en
  - de geavanceerde batterij in de bogt.

De grenzen van de werken werden aangegeven met genummerde grenspalen. Verder blijkt uit het verbaal dat er bij de batterij aan de westkant van de haven een bijna dichtgeslibde gracht lag. Een brede gracht lag er om de Redoute en het rijk had zich verplicht deze watergang in een behoorlijke staat van onderhoud te houden. Vanuit de redoute, die hoger was gelegen dan de omgeving, was er een vrij uitzicht over de dijk. Troepen die naar Spakenburg wilden marcheren, liepen zo al snel in de kijker en konden vanaf de batterijen onder vuur worden genomen. In het rapport is ook nog sprake van een weggespoelde batterij aan de oostzijde van de haven.

Een tekening behorende bij het proces verbaal geeft de exacte ligging van de verschillende werken aan. De batterij aan de westkant van de haven lag achter de tegenwoordige Havenstraat waar nu de voetbalvelden van SV Spakenburg liggen. De redoute lag op de plaats van de Nieuwe Schans. De twee geavanceerde batterijen, dat wil zeggen vooruitgeschoven plaatsen, lagen aan het begin van de Oostdijk, daar waar de bocht in de dijk zit. De weggespoelde batterij lag buitendijks, ongeveer op de plaats waar het oude voetbalveld van IJsselmeervogels lag. Dat is wat nu als de Oostmaat bekend staat.

De Spakenburgse 'zeesluis' was onderdeel van de Grebbelinie. De sluis was in eerste instantie bedoeld voor het keren van het zeewater als onderdeel van de dijken langs de Zuiderzee. Tegelijk werd de sluis gebruikt voor het lozen van overtollig water via de haven op de Zuiderzee. De sluis kreeg later de extra functie in het geheel van de Grebbelinie; het onder water zetten van de gebieden.

In de eerste plannen voor de linie werd gepleit voor twee sluisen in de Eemdijk, die geschikt waren om bij springvloed water in te laten. Verder moest er in Spakenburg een nieuwe sluis komen. De bestaande sluis, die dateerde uit 1742, was gemaakt van hout en 'niet bequaem om vloedwateren in te laten'. Aan de wens om de sluis te verbeteren, werd in 1749 voldaan toen een gemetselde sluis werd gebouwd in de haven van Spakenburg.

De verschillende schansen en batterijen in Spakenburg zijn verdwenen. Alleen een paar grenspalen in de Oostdijk herinneren nog aan de ligging van een van de batterijen. Vanuit de lucht is de oorspronkelijke vorm van de Nieuwe Schans nog zichtbaar. Maar op de Nieuwe Schans zelf is er niet of nauwelijks iets dat aan het verleden als verdedigingswerk herinnert.

4. BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK⁸

De huidige bebouwing in het centrumgebied van Spakenburg bestaat in hoofdzaak uit een afwisselende mix van kleinschalige woon-, winkel- en bedrijfspanden, vaak met gecombineerde functies, mede ontstaan vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw. Het betreft telkens individuele ontwikkelde gebouwen op bescheiden percelen, soms tegen elkaar aangebouwd, vaak gescheiden door smalle gangen of stegen. Enkele gebouwen tonen in gevels en kapvormen bouwsporen van wat oudere datum dan het midden van de negentiende eeuw. Het leeuwendeel van de bebouwing getuigt echter van de vernieuwingsdrang vanaf de periode rond 1900, toen veel oude visserswoningen en de bijbehorende schuren, boeten en andere gebouwen in steen werden vernieuwd, vervangen, verhoogd of grondig gewijzigd. Nadien ondergingen de meeste gebouwen nog verschillende (functie)wijzigingen en modernisering, wat uiteindelijk een zeer afwisselend straatbeeld heeft opgeleverd, met een grote historische gelaagdheid en waar hoge en lage kwaliteit naast elkaar staan.

Schaal en uitstraling

Gemene deler is de bescheiden schaal van de bebouwing: één of twee bouwlagen met kap. De kapvormen en nokrichtingen zijn divers. Veel gebouwen hebben de in het eerste kwart van de twintigste eeuw populaire mansardevorm. De dakbedekkingen bestaan uit rode en zwarte keramische pannen, van verschillende typen. Gevels zijn van baksteen, in enkele gevallen met siermetselwerkdetails, gepleisterde details of volledig gepleisterd. Hier en daar bevinden zich nog panden met houten gevels, die in hun materialisering teruggrijpen op de vroegste bebouwing langs de havens. De detaillering van vensters, deuren, goten, luiken, windveren en andere elementen zijn van traditionele materialen en mede in een traditionele vormgeving. Bij veel gebouwen is de detaillering in historiserende trant en op vaak enigszins romantiserende wijze vernieuwd. De leeftijd van de bebouwing, in het bijzonder van de voorgevels, is afleesbaar aan specifieke stilistische kenmerken, zoals aan de neorenaissance ontleende sier- en pleisterdetails, die in de periode eind negentiende eeuw-circa 1920 populair waren of de strakkere zakelijk-traditionele vormtaal van de jaren '20 en '30 van de vorige eeuw. Hier en daar bevindt zich in het straatbeeld ook sterk historiserende nieuwbouw uit de periode na circa 1975. Deze voegt zich in het algemeen redelijk goed in het historische bebouwingsbeeld van Spakenburg.

Bijzondere objecten

Een aantal panden onderscheidt zich door de uitzonderlijke functie of vormgeving van de rest van de bebouwing. Hierbij kan de historische rokerij aan de Oude Schans worden genoemd, als mede de bebouwing van de scheepswerf, eveneens aan de Oude Schans en de uit 1923 daterende visafslag aan de Havendijk.

---

⁸ Bron: Cultuurhistorische quickscan en waardering historische bebouwing Centrum Spakenburg, Monumenten Advies Bureau, december 2016

De scheepswerf aan de Oude Schans is een opmerkelijk en uniek, laat negentiende-eeuws industrieel-archeologisch complex, gesitueerd op een prominente locatie aan de Oude Haven. Het bestaat in hoofdzaak uit twee hellingen, de rode loods uit 1901, de botterloods met bovenwoningen uit de negentiende eeuw en de smederij, die in 1904 werd gevestigd in een voormalige visserswoning. De historische werfbebouwing is opgenomen in een gaaf bouwblok tussen haven, Oude Schans en Havenstraat, waarin zich meer historische panden bevinden, zoals de twee historische winkelpanden Havenstraat 16 en 18 en enkele kleine woningen aan de werfzijde. Een tweede historisch bebouwingsensemble is dat van de Turfwal en Oude Schans (historische kadebebouwing), inclusief het complex van Museum Spakenburg rond de Watersteeg. Het museumcomplex bestaat uit enkele in situ gerestaureerde objecten, zoals de rokerij met aanpalende visserswoning, in historiserende stijl opgetrokken museumgebouwen, een oude hooiberg en enkele gereconstrueerde objecten. Verspreid in het plangebied bevinden zich meer restanten van de vroegere bedrijvigheid, zoals een taanschuur in een steeg aan de Oude Schans, een hooiberg achter de bebouwing in de Hoekstraat, enkele schuren en loodsen in het gebied rond de havens en een rokerijcomplex ten zuiden van de Weikamp. Aan de agrarische geschiedenis herinneren de vroegere (langhuis)boerderijen langs de Kerkstraat, Spuistraat en de Turfwal.

Vrij uitzonderlijk en karakteristiek is de bebouwing, die zich vanaf 1887 ontwikkelde op de Havendijk. De bebouwing gebeurde geleidelijk en bestaat uit lange reeksen ruggelings tegen elkaar aangebouwde of door smalle binnenplaatsjes van elkaar gescheiden voormalige visserswoningen en kleine boeten van wisselende hoogte met een hoge, waterkerende onderbouw. De bebouwing dateert uit de late negentiende eeuw en de eerste helft van de twintigste eeuw. Aan de zuidzijde zijn in het recente verleden enkele nieuwe gebouwen in historiserende stijl toegevoegd. Hoewel in de detaillering veel is veranderd, is de bebouwing in hoofd- en kapvormen hier goed bewaard gebleven.

Tevens vormen de Hoekstraat en de Weikamp als oude dijkstructuren met aanpalende steegstructuren en kleinschalige, deels historische bebouwing karakteristieke historische ensembles. Een volgend ensemble is dat van de oude havenkom aan de Oude Haven | Oude Schans, bestaande uit de haven, de kades en de historische kadebebouwing, deels met oude verkavelings- en steegstructuren en de gereconstrueerde sluis. De havenkommen van de Oude en de Nieuwe Haven zijn belangrijke verbindende structuren tussen deze ruimtelijke ensembles.

In het zuidelijke deel van het plangebied bevinden zich ensembles historische panden in de lintstructuren langs de Spuistraat en de Kerkstraat. In de Kerkstraat staan twee kerkelijke gebouwen van de Christelijke Afscheiden Gemeente. De oudste, uit 1841, is een merkwaardige sobere zaalkerk met aangebouwde school; de nog in gebruik zijnde Noorderkerk, een fors gebouw in sobere neoromaanse trant, is gebouwd in 1878 en flink uitgebreid in 1924. Met zijn markante toren is de kerk één van de karakteristieke en zeer beeldbepalende gebouwen in het dorpsbeeld van Spakenburg.

Ten slotte bevindt zich in het gebied ook een planmatig opgezette woonwijk met lange rijen lage geschakelde arbeiderswoningen, die vanaf 1908 werd gerealiseerd op de voormalige redoute. Hoewel de bebouwing sterk veranderd is door een breed scala aan ingrepen (klampgevels, nieuwe gevelindelingen, verhogingen, nieuwe venster- en deurdetails) is het bijzondere oorspronkelijke karakter van de "Nieuwe Schans" goed herkenbaar gebleven, mede doordat de stedenbouwkundige structuur met

hoofd- en achterstraten, stegen en doorgangen nog gaaf is. Op de achtererven zijn restanten te zien van de vroegere bedrijvigheid aan huis, zoals schuurtjes en enkele gebouwtjes die vermoedelijk hebben gediend als kleinschalige rokerij.

5. BEBOUWINGSENSEMBLES⁹

In het bestemmingsplangebied bevindt zich een aantal karakteristieke bebouwingsemble, die worden gekenmerkt door een min of meer gave of goed herkenbare en samenhangende historische bebouwing binnen een markante en eveneens gave historische ruimtelijke structuur. Dit betekent dat recente ruimtelijke ingrepen in de structuur van deze ensembles niet of niet dominant aanwezig zijn en dat de bebouwing in ieder geval wat betreft korrelgrootte, hoofd- en kapvormen, nokrichtingen, rooilijnen en herkenbaarheid van typologie en functie een zekere gaafheid heeft behouden. De ensemble vertegenwoordigen daarnaast enkele belangrijke fasen in de ruimtelijke ontwikkeling van het dorp Spakenburg, zoals de dorpsvorming langs de dijken, de ontwikkelingen rond de havens en de kleine uitbreidingen in de negentiende en twintigste eeuw.

1. Havenstraat- Werf

De scheepswerf aan de Oude Schans en het westelijke uiteinde van de Havenstraat is een in hoofdzaak laat negentiende-eeuws industrieel-archeologisch complex, gesitueerd op een prominente locatie aan de Oude Haven. Het bestaat onder meer uit twee hellingen, een loods uit 1901, een botterloods met bovenwoningen uit de negentiende eeuw en de smederij, die in 1904 werd gevestigd in een voormalige visserswoning. De historische werfbebouwing is opgenomen in een gaaf bouwblok tussen haven, Oude Schans en Havenstraat. Ook enkele historische panden, waaronder een winkelpand uit de vroege twintigste eeuw en enkele voormalige visserswoningen aan het begin van de Havenstraat kunnen tot dit ensemble worden gerekend.

Het ensemble kenmerkt zich door een opvallende structurele en bouwkundige gaafheid. Diverse panden zijn beschermd als rijksmonument. Aan de westzijde sluit het ensemble aan op het bebouwingslint van de Oude Schans (zie ensemble 2).

2. Turfwal- Oude Schans, havenkom en stegen

Dit gebied omvat de Oude Schans en de Turfwal, die de havenkom van Spakenburg omsluiten. Deze wegen maakten onderdeel uit van de oude dorpskern van vóór 1850. Het ruimtelijk beeld van dit gebied wordt mede bepaald door de scherpe knik van de Oude Haven bij de botterwerf en de locatie van de voormalige schutssluis. De bebouwing staat langs de voormalige zeedijk. De stedenbouwkundige structuur weerspiegelt de organische groei van de oude dorpskern, waarbij rooilijnen verspringen en min of meer parallel liggen aan de kronkelende dijk. De bebouwing in dit gebied dateert grotendeels uit de periode 1875-1960. De panden hebben overwegend twee bouwlagen onder zadeldak met de nok haaks op de weg en staan op relatief smalle, diepe kavels. De haaks op de haven geprojecteerde stegen doorbreken de bebouwing en lopen naar beneden af naar het lager gelegen voormalige polderland. Binnen dit ensemble ligt de aan een steeg gelegen museum Spakenburg met zijn collectie historische visserswoningen, een rokerij en andere historische gebouwen.

---

⁹ Bron: Cultuurhistorische quickscan en waardering historische bebouwing Centrum Spakenburg, Monumenten Advies Bureau, december 2016

Het ensemble kenmerkt zich door een opvallende structurele gaafheid. De bebouwing geeft een afwisselend beeld te zien van gave historische panden, in later tijd gewijzigde horeca- en winkelpanden en historiserende nieuwbouw. In enkele stegen zijn restanten van de vroegere visserijgeschiedenis herkenbaar gebleven.

3. Havendijk- Oude Haven, landtong tussen de havens

In 1853 werd de oostkade van de Oude Haven nieuw opgetrokken. Door het graven van de Nieuwe Haven in 1886 ontstond een langgerekte landtong tussen de beide havens. Vanaf die tijd verrees geleidelijk een dicht en uiteindelijk volledig aaneengesloten bebouwingslint op de landtong. Kenmerkend voor de stedenbouwkundige inrichting is dat de panden in één rooilijn aan de Oude Haven liggen, met de nokrichting parallel aan de straat. De bebouwing bestaat onder meer uit voormalige visserswoningen van één of twee bouwlagen onder een mansarde- of zadeldakdak, merendeels aan de westzijde, en een rij voormalige, meestal tot woonruimte verbouwde I versteende schuren met zadeldaken aan de oostzijde.

Karakteristiek is dat de woningen hoog boven straatniveau zijn gebouwd, ter voorkoming van wateroverlast. De bebouwing aan de Nieuwe Haven is later tot stand gekomen en ligt lager dan die aan de Oude Haven. Tussen de beide bouwstroken lag oorspronkelijk een smalle steeg, die bij veel woningen nog als binnenplaatsje beleefbaar is. Tussen de Havendijk en Oude Haven ligt een aantal korte dwarsstegen. Op de punt van de landtong staat de markante en beschermde visafslag uit 1923.

Het ensemble kenmerkt zich door een opvallende structurele gaafheid. De bebouwing is vooral in hoofd- en kapvormen behouden gebleven. Gevels, indelingen en details zijn in veel gevallen gemoderniseerd, waardoor de individuele bouwhistorische waarden beperkt zijn. Aan het zuidelijke uiteinde van de Nieuwe Haven bevindt zich in het ensemble passende historiserende nieuwbouw.

4. Hoekstraat- stegen

Deze straat vormde een verbindingsstraat tussen de Nieuwe Haven en de Turfwal. De kronkelende straat werd aangelegd op de oude Veendijk. De straat heeft een relatief smal profiel. De oudste bebouwing bevond zich aanvankelijk aan het westelijke uiteinde van de straat, bij de aansluiting op de Turfwal. Vanaf het einde van de negentiende eeuw breidde de lintbebouwing zich naar het oosten toe uit en verdichtte de structuur zich. Van de oudere bebouwing bleven slechts enkele huizen en fragmenten bewaard. Aan de noordzijde van de straat bevindt zich een karakteristieke percelering, met relatief smalle en diepe percelen die aansluiten op de Oude Haven. In de bochtige delen van de Hoekstraat zijn de achtererfstructuren complexer. De percelen zijn gevuld met diepe huizen of rug-aan-rug gelegen woningen. Tussen de woningen zijn hier en daar smalle gangen herkenbaar. Tevens is er een brede toegang naar de Oude Haven.

De bebouwing bestaat voornamelijk uit dorpse woningen van één bouwlaag met kap, soms met wisselende nokrichtingen en rooilijnen. Hier en daar staan panden met een verdieping en kap. Aan de Hoekstraat zijn later ook winkels verzezen, soms in de oudere bebouwing, soms als nieuwe winkelwoningen.

De Maatjessteeg, een tamelijk brede steegstructuur die op de Hoekstraat aansluit, rekenen we ook tot dit ensemble. Markant is hier, dat de kleinschalige woonhuisbebouwing de nokrichting volgt van de hoekpanden aan de Hoekstraat. In de smalle Brinksteeg is hetzelfde beeld te zien.

Het ensemble kenmerkt zich door een opvallende structurele gaafheid. De bebouwing geeft een afwisselend beeld te zien van redelijk gave historische panden, in later tijd vaak sterk gewijzigde horeca- en winkelpanden en historiserende nieuwbouw.

5. Nieuwe Schans

Op het hoog gelegen rechthoekige terrein van de in de negentiende eeuw buiten gebruik gestelde Nieuwe Schans werd vanaf 1908, in fasen, een eenvoudig, zeer compact woonbuurtje gerealiseerd. De geschakelde éénlaags woningen staan in vijf lange rijen aan drie straatjes. Ze hebben overwegend dwarskappen maar er zijn ook enkele accentpanden met een topgevel aan de straatzijde. De blokken lijken in verschillende fasen te zijn gerealiseerd. Halverwege de woningblokken is er een smalle dwarssteegstructuur en ook de achtererven worden door stegen ontsloten. Op de achtererven bevinden zich soms restanten van bebouwing die ten dienste stond van de visserij. In enkele straatjes staan de woningen met de

Het ensemble kenmerkt zich door een opvallende structurele gaafheid. De woningen zijn sterk verbouwd, voorzien van nieuwe gevelindelingen en detailleringen en vaak met een verdieping verhoogd, waardoor de individuele architectuurhistorische waarden beperkt zijn.

6. Weikamp - Oostmaat

De Weikamp is in feite het oostelijke vervolg van de Hoekstraat en volgt de bochtige oude Veendijk. Het bebouwingsbeeld is vergelijkbaar met dat van de Hoekstraat en bestaat uit kleinschalige vrijstaande of geschakelde éénlaags woningen met kap, met wisselende kaprichtingen en rooilijnen. De ouderdom varieert sterk, van woningen met laat negentiende-eeuwse en vroeg twintigste-eeuwse herkomst tot recentelijk volledig nieuw opgetrokken woningen, vaak in traditionele trant. De woningen aan de noordwestzijde van de straat staan op zeer ondiepe percelen die grenzen aan de Oostmaat. Sommige woningen hebben hier hun hoofdonthoofding. Aan de zuidzijde van de Weikamp bevinden zich op de achtererven relictten van de vroegere bedrijvigheid (visrokerij, hooiberg).

Het ensemble kenmerkt zich door een opvallende structurele gaafheid. De woningen zijn echter sterk verbouwd, voorzien van nieuwe gevelindelingen en detailleringen en soms met een verdieping verhoogd, waardoor de individuele architectuurhistorische waarden beperkt zijn.

7. Spuiplein (Spuistraat- Kerkstraat)

Bebouwingsensemble aan de Spuistraat en de Kerkstraat, ter hoogte van het Spuiplein en de vaart richting Bunschoten (Spakenburger Gracht). De lintbebouwing behoort in oorsprong tot de oude kern van Spakenburg, maar is in het recente verleden op verschillende locaties volledig vernieuwd. Thans bevinden zich hier voornamelijk winkel- en horecapanden. Hier en der zijn er stegen en gangen naar de achterliggende terreinen. De historische bebouwing telt overwegend één of twee bouwlagen met

kap, veelal met de nokrichting haaks op de straat. Er zijn enkele markante verspringingen in de rooilijn.

Het ensemble kenmerkt zich door een redelijke structurele gaafheid, voornamelijk zichtbaar in de percelenrichtingen, de rooilijnen, de steegstructuren en het gegeven van de aaneengesloten pleinwandbebouwing, die herinnert aan de lintbebouwing langs de gedempte gracht. De panden, thans meestal met horecabestemming of woningen in de stegen, zijn veelal verbouwd, maar in hoofdvorm en gevelindelingen herkenbaar gebleven. In de stegen aan de oostzijde resteren fragmenten van de oorspronkelijke kleinschalige steegbebouwing met arbeidershuizen.

8. Lintbebouwing Kerkstraat

De Kerkstraat heette vroeger Spakenburgerweg Oost en flankte hier de vaart tussen Bunschoten en Spakenburg. De naam dankt de straat aan de Noorderkerk, die in 1878 werd gebouwd en mede door de uitbreiding uit 1924 het omvangrijkste historische gebouw is in het plangebied centrum Spakenburg. Het historische bebouwingsensemble bestaat uit een kort bebouwingslint tussen de straat Zuidwenk en de steeg ten noorden van de Noorderkerk. Het betreft enkele historische woningen, een voormalige boerderij, de Noorderkerk en de voormalige kerk en school van de Christelijke Afgescheiden Gemeenten uit 1841. Tussen dit gebouw (nr.7) en de voormalige boerderij op nr.13 bevindt zich een thans braak liggend terrein, dat aansluit op een recentelijk gerealiseerd inbreidingsproject met woningbouw.

Het ensemble kenmerkt zich door een redelijke structurele gaafheid, voornamelijk zichtbaar in de percelenrichtingen, de rooilijnen en de oriëntatie van de gebouwen op de vaart. De historische bebouwing is uitgezonderd de voormalige boerderij en het pand op de hoek met de Zuidwenk in vrij gave staat behouden gebleven.

6. WAARDENSTELLING¹⁰

Cultuurhistorische waarden: algemene omschrijving

De historisch- ruimtelijke structuur van het dorp wordt bepaald door het beloop van de dijken langs de voormalige Zuiderzee, alsmede door de ligging en karakteristieke vorm van de havens en de langgestrekte wegenstructuren langs de Spakenburger Gracht, de vaart naar Bunschoten. De bebouwing die langs de historisch-ruimtelijke structuren is gesitueerd, herinnert vaak nog aan de visserijcultuur. Daarnaast is de (ontwikkelings)geschiedenis van het dorp afleesbaar door de verschillende historische ensembles die te onderscheiden zijn.

Bepalend voor de (historische) ruimtelijke kwaliteit in het onderzoeksgebied is de samenhang tussen de havens, de kades, straten, stegen en de bebouwing. Er is nog steeds sprake van een traditionele stedenbouwkundige opbouw, waarbij sober en functioneel ingerichte kades de overgangsvormen van de havenkom naar de kleinschalige bebouwing. Kenmerkend voor het (historische) ruimtelijk beeld van het dorp zijn verder:

- het reliëf dat samenhangt met de ligging van de dijken, de huisterpen en de strekdam tussen de havens;
- de historisch gegroeide percelering, met op verschillende plekken verspringende rooilijnen en markante oriëntaties van de bebouwing;
- het relatief kleinschalig weefsel van straten en stegen;
- de fijnmazige stedenbouwkundige korrel;
- de bescheiden schaal en omvang van bouwmassa's;
- de dorpse maatvoering en uitstraling van de bebouwing;

De herkenbaarheid van de havens en de historische gelaagdheid, die zich onder meer uit in de aanwezigheid van historisch-ruimtelijke structuren, ensembles en bebouwing die aan de visserijgeschiedenis van het dorp herinneren, maken de kern van Spakenburg van groot belang vanwege cultuurhistorische, stedenbouwkundige en architectuurhistorische waarden.

Historisch-ruimtelijke structuren

De belangrijkste historisch-ruimtelijke structuren zijn:

Uit de periode voor 1850

- De Spakenburger Gracht. Van oorsprong een veenriviertje dat werd gekanaliseerd en een belangrijke vaarroute werd voor Bunschoten. Tot aan de jaren '40 van de vorige eeuw bleef de Gracht een functie behouden als afwateringskanaal;
- De kenmerkende strokenverkaveling aan weerszijde van de Spakenburger Gracht. De verkaveling is typerend voor de grootschalige middeleeuwse veenontginningen en is tot op de dag vandaag nog steeds de basis voor veel percelen grenzend aan Oude Schans, Spuiplein, Spuistraat en Kerkstraat;

---

¹⁰ Bron: Cultuurhistorische quickscan en waardering historische bebouwing Centrum Spakenburg, Monumenten Advies Bureau, december 2016

- de Oude Haven, waarvan het zuidelijk gedeelte oorspronkelijk behoorde tot de Spakenburger Gracht. Na de aanleg van de tweede hout sluis in 1582 kreeg het gebied tussen de Oude Schans en Turfwal vermoedelijk voor het eerst de functie van haven. Kenmerkend voor deze historisch-ruimtelijke structuur is de knik die de haven maakt nabij de botterwerf;
- de Veendijk, die in 1409 werd aangelegd. De Hoekstraat en Weikamp volgen grotendeels het oorspronkelijk tracé van deze oude dijk. De ruimtelijke situatie ter plaatse van de Oostmaat, een weg die ten oosten van het onderzoeksgebied ligt, is ten gevolge van een dijkdoorbraak en het afgraven van een gedeelte van de dijk gewijzigd;
- de Turfwal en Oude Schans. Deze historisch-ruimtelijke structuren liggen langs de oude havenkom. De structuren zijn vermoedelijk in de late middeleeuwen ten tijde van de Spakenburger Gracht. Met de bouw van de tweede houten sluis in de Spakenburger Gracht in 1582 kregen de Turfwal en Oude Schans een waterkerende functie;
- de as Spuistraat-Kerkstraat met lintbebouwing langs de deels gedempte spuikolk en de Spakenburger Gracht.
- de Westdijk, die in 1702 werd aangelegd ter vervanging van de middeleeuwse Veldendijk;
- de Nieuwe Schans ,die omstreeks 1785 werd aangelegd als toegangsweg naar de redoute aan de oostzijde van de haven (onderdeel van de Grebbelinie).

Na 1850

- de Nieuwe Haven, die in 1886 werd aangelegd aan de oostzijde van het dorp en die een belangrijke invloed heeft gehad op de ruimtelijke ontwikkeling van het dorp in het laatste kwart van de negentiende eeuw en het eerste kwart van de twintigste eeuw;
- de oostelijke kade langs de Oude Haven, die begint bij de Turfwal en doorloopt tot de uiterste punt van de landtong. Ook de verbinding naar de Hoekstraat maakt onderdeel uit van deze historisch-ruimtelijke structuur;
- de Havendijk en Kerkmaat die als kaden ontstonden in het kader van de aanleg van de Nieuwe Haven in 1886;
- De scheepswerf aan de Oude Schans en het westelijke uiteinde van de Havenstraat is een in hoofdzaak laat negentiende-eeuws industrieel-archeologisch complex, gesitueerd op een prominente locatie aan de Oude Haven.
- de historische stegenstructuur. Een aantal stegen is ontstaan vanuit de afritten langs de hoger gelegen Hoekstraat, Turfwal en Oude Schans naar de lager gelegen achtererven en weilanden. Vanaf het einde van de negentiende eeuw werd langs deze stegen, achter de bestaande bebouwing (o.a. visserswoningen en aan de visserij gerelateerde bedrijfsgebouwen) gerealiseerd. In die tijd werden ook nieuwe stegen aangelegd. De stegen op de landtong hadden de functie van korte verbindingroutes tussen de havens. Enkele stegen langs de Hoekstraat vormden korte verbindingen naar de Oude Haven. De stegen herinneren aan de organische groei van het dorp. De stegen op de landtong hebben een meer planmatig karakter. De stegenstructuur is vanwege het historisch-stedenbouwkundig belang van zeer hoge cultuurhistorische waarde;
- De Spuisluis, een herinnering aan de verschillende voorgangers (vanaf 1469) die ter plaatse van de rivierdijk en later bij de monding van de haven en Spakenburger Gracht hebben gelegen. In 2011 is Sluis als herinnering gerealiseerd.

- Het Spuiplein dat oorspronkelijk de verbinding (spui) was tussen de Spakenburger Gracht en de Haven en in 1949 werd gedempt. Door de demping kreeg Spakenburg een pleinruimte dat pas een echt plein werd na de sloop van het laatste huisje aan de westzijde van de Kerkstraat in 1978,

BRONNENLIJST

- Archeologisch onderzoek Oude Schans – Spuistraat, Centrum voor Archeologie, rapport nr 35, 2015
- Archeologische verwachtings-en beleids-advieskaart gemeente Bunschoten, Centrum voor Archeologie, M.L. Verhamme, 2010;
- Actualisatie Archeologische verwachtings-en beleids-advieskaart gemeente Bunschoten, Centrum voor Archeologie, M.L. Verhamme, 2015;
- Monumenten Inventarisatie Project, Cozemier, D.& Olde Meijering, (Provincie Utrecht. Dienst Ruimte en Groen), 1992;
- Notitie Stadsweiden gemeente Bunschoten, Gaasbeek & Gilder-Bak, augustus 2011;
- Cultuurhistorisch basisonderzoek Spakenburg Ruimtelijke karakteristiek met ErfgoedSWOT, Res nova 2012;
- Bunschoten Geschiedenis en Architectuur, Provincie Utrecht, Gaasbeek & Gilder-Bak, 1992;
- Zicht op monumenten, en nota over het monumentenbeleid in de gemeente Bunschoten;
- Bunschoten in 1832, Grondgebruik en eigendom, Kadastrale atlas provincie Utrecht, 2005.
- Zicht op Monumenten; een nota over het monumentenbeleid in de gemeente Bunschoten.
- Monumenten Inventarisatie Project Bunschoten en Cultuurhistorische quickscan en waardering historische bebouwing Centrum Spakenburg, Monumenten Advies Bureau, december 2016
- De Bunschoter kom – De Grebbelinie in de gemeente Bunschoten, Arie ter Beek –Museum Spakenburg 2011

